Gökhan Karabudak
Dr., İstanbul/Türkiye
Dr., İstanbul/Türkiye
eposta: gkhnkrbdk@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7509-5206

Atıf/Citation: Karabudak, Gökhan. 2026. Pirî Reis'in Kültürel Mirası Kitab-ı Bahriye'de Denizciliğin Folklorik Katmanları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 14/3, 1197-1221.
https://doi.org/10.33692/avrasyad.1849179

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	25.12.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	31.08.2026
Yayın Tarihi/Published:	15.09.2026

PİRÎ REİS'İN KÜLTÜREL MİRASI KİTAB-I BAHRİYE'DE DENİZCİLİĞİN FOLKLORİK KATMANLARI

Öz

Osmanlı denizcilik tarihinin temel kaynaklarından biri olan Kitab-ı Bahriye uzun yıllar boyunca coğrafya, haritacılık, tarih çalışmaları bağlamında incelenmiştir. Pirî Reis tarafından kaleme alınan bu eser yalnızca coğrafya, haritacılık, tarih ile sınırlı olmayıp aynı zamanda çeşitli folklorik unsurları ve kültürel birikimi de kapsamaktadır. Esere dikkatli bir şekilde bakıldığında, Kitab-ı Bahriye'nin yalnızca denizcilik bilgisi aktaran bir kılavuzdan ibaret olmadığı; Akdeniz bölgesinin çok katmanlı kültürel dokusunu, sözlü gelenekten beslenen yerel inanışları, halk arasında dolaşan rivayetleri ve bölgelerin anlatısal hafızasını yansıtan zengin bir kaynak niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kitab-ı Bahriye hem yazılı hem sözlü kültürün kesişiminde yer alan bir metin olarak, güncel folklor araştırmalarının da ilgi alanına girebilecek önemli bir kültürel belgedir. Çalışmada deniz kültürü ve folklor ilişkisi kavramsal olarak ele alındıktan sonra Pirî Reis'in kültürel mirası olan Kitab-ı Bahriye'de yer alan folklorik unsurlar disiplinler arası bir perspektifle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel veri kaynağını literatür taraması yoluyla elde edilen yazılı dokümanlar oluşturmaktadır. Konuya ilişkin kitaplar, akademik makaleler ve ilgili araştırmalar sistematik biçimde incelenmiş; elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden biri olan kültür analizi deseni çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yapılan tespit ve değerlendirmelerden hareketle Kitab-ı Bahriye'nin yalnızca bir seyir ve coğrafya kitabı olmadığı; denizcilik folklorunun deniz bilgisini, sözlü kültür ürünlerini, ritüel ve inançları, yeme-içme kültürünü, ekolojik bilgisini ve usta-çırak ilişkisini sistematik biçimde belgeleyen çok katmanlı bir kültürel kaynak olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pirî Reis, Kitab-ı Bahriye, Denizcilik Folkloru, Sözlü ve Yazılı Kültür, Kültürel Miras.

COPE COMMITTEE ON PUBLICATION ETHICS
OPEN ACCESS
CC BY NC
Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

PİRÎ REİS'S CULTURAL HERITAGE: FOLKLORIC LAYERS OF MARITIME IN THE KITAB-I BAHRİYE

Abstract

The Kitab-ı Bahriye, one of the fundamental sources of Ottoman maritime history, has been studied for many years within the context of geography, cartography, and history studies. This work, written by Piri Reis, is not limited to geography, cartography, and history, but also encompasses various folkloric elements and cultural heritage. A careful examination of the work reveals that the Kitab-ı Bahriye is not merely a guide conveying maritime knowledge; it is a rich source reflecting the multi-layered cultural fabric of the Mediterranean region, local beliefs nourished by oral tradition, legends circulating among the people, and the narrative memory of the regions. Therefore, as a text situated at the intersection of both written and oral culture, the Kitab-ı Bahriye is an important cultural document that can also be of interest to contemporary folklore research. This study conceptually examines the relationship between maritime culture and folklore, and then evaluates the folkloric elements in Pirî Reis's Kitab-ı Bahriye, a cultural heritage, from an interdisciplinary perspective. In this context, the primary data source of the study consists of written documents obtained through a literature review. Books, academic articles, and related research on the subject were systematically examined; the data obtained were evaluated within the framework of cultural analysis, a qualitative research method. Based on the findings and evaluations, it has been revealed that Kitab-ı Bahriye is not merely a book of navigation and geography; it is a multi-layered cultural resource that systematically documents maritime folklore, including knowledge of the sea, oral cultural products, rituals and beliefs, food and drink culture, ecological knowledge, and the master-apprentice relationship.

Keywords: Pirî Reis, Kitab-ı Bahriye, Maritime Folklore, Oral and Written Culture, Cultural Heritage.

Giriş

Osmanlı denizcilik tarihi yalnızca siyasi ve askeri bir geçmişin değil aynı zamanda coğrafi bilgi birikiminin, kültürel aktarımın ve sözlü-yazılı geleneğin de kesiştiği zengin bir alandır. Osmanlı'nın Akdeniz ve Ege'de kurduğu deniz gemiler ve seferlerle sınırlı kalmamış; denizden beslenen bir yaşam kültürü, yerelden evrensele uzanan bir coğrafya anlayışı ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir denizcilik bilgesiyle de şekillenmiştir. Bu geniş ve çok katmanlı birikimin izlerini en belirgin biçimde taşıyan isimlerden biri hem kaptan hem etnograf kimliğiyle öne çıkan Pirî Reis'tir. Pirî Reis, Osmanlı kültür tarihinde kaptan olması yanı sıra coğrafya, harita ve kültürel aktarım alanlarında da iz bırakan bir denizci olmuştur.

Gelibolu'da dünyaya gelen Pirî Reis'in doğum tarihi tam bilinmemekle birlikte 1465-1470 yılları arasında doğduğu düşünülmektedir. Asıl adı Pirî Muhyiddin b. Hacı Mehmed olan Pirî Reis'in hayatına dair bilgiler daha çok Kitab-ı Bahriye'de kendisiyle ilgili beyanlara dayanmaktadır (İnan 2020: 9; Bostan 2007: 283). Denizciliğe nasıl ve ne vakit başladığına dair kesin bir bilgi bulunmasa da amcası Kemal Reis'in arkasından yürüdüğü ve onun ölümüne

kadar yanından ayrılmadığı bilinmektedir (Alpagot ve Kurdoğlu 2002: II). Hayatının ana hatları Kemal Reis'in yanında oluşturan Pirî Reis, amcası ile Ege ve Akdeniz kıyılarını dolaşmış Adriyatik, İtalya, Fransa, İspanya ve Tunus limanlarında gözlem yapma fırsatı bulmuştur. Gözlem sırasında aldığı notları bir araya getirerek tarih, coğrafya ve denizcilik açısından önemli bir eser olan Kitab-ı Bahriye'yi oluşturmuştur (İnan 2020: 17).

Sefer olmadığı vakit Gelibolu'da Kitab-ı Bahriye'nin müsveddeleri üzerine çalışan Pirî Reis, 1524 yılında özel bir görev için on kadırga ile Mısır'a kılavuz olarak görevlendirilmiştir (Bayar 1988: 17). Pirî Reis, 1524-1525 yıllarında Mısır'a yaptığı seyahatte kılavuzluk görevini yürütürken, yanında bulunan Sadrazam İbrahim Paşa'dan Kitab-ı Bahriye'nin temize çekilmesi yönünde bir talep almıştır. Eserin padişaha sunulması teklifinin kabul edilmesi üzerine metni yeniden gözden geçirerek kapsamlı bir düzenleme gerçekleştirmiştir. Bu süreçte, eserin manzum bölümlerini Seyyid Muradî tarafından kaleme alınmış ve eser nihayet İbrâhim Paşa'nın aracılığıyla Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir. Hicrî 932 (1525-1526) yılında tamamlanan söz konusu nüshanın temel malzemesi her ne kadar Pirî Reis'e ait olsa da bu malzemenin bir kitap haline getirilmesi ise Muradî tarafından yapılmıştır (Yurdaydın 1952: 143-146).

1525 tarihli Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Ayasofya, nr. 2612) 218 haritalı 753 sayfalık harekeli nüshası en tam ve mükemmel nüshası olarak görülmektedir (Sarıcaoğlu 2002: 74). 1935 yılında Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan nüsha, bir ön söz ve indeks eklenerek Atatürk'ün öncülüğüyle Türk Tarih Kurumu tarafında basılmıştır. 848 büyük sayfadan oluşan eser, 7 sayfalık bir ön sözden sonra 78 sayfa nazım bölümü ve ardından 743 sayfalık asıl bölümden meydana gelmiştir (Koca 2004: 27). Kitapta 78 sayfayı kapsayan nazım bölümü 23 fasla ayrılmış ve 972 beyitten oluşmaktadır (Bayat 1988: 26).

Kitab-ı Bahriye Osmanlı denizcilik tarihinin temel kaynaklarından biri olarak uzun yıllar boyunca coğrafya, haritacılık, tarih çalışmaları bağlamında incelenmiştir. Ancak eser yalnızca coğrafya, haritacılık, tarih ile sınırlı olmadığı, aynı zamanda çeşitli folklorik unsurları ve kültürel birikimi taşıdığı da görülmektedir. Metne dikkatli olarak bakıldığında, Kitab-ı Bahriye'nin yalnızca denizcilik bilgisi aktaran bir kılavuzdan ibaret olmadığını; Akdeniz bölgesinin çok katmanlı kültürel dokusunu, sözlü gelenekten beslenen yerel inanışları, halk arasında dolaşan rivayetleri ve bölgelerin anlatısal hafızasını yansıtan zengin bir kaynak niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle Kitab-ı Bahriye hem yazılı hem sözlü kültürün kesişiminde yer alan bir metin olarak, güncel folklor araştırmalarının da ilgi alanına girebilecek önemli bir kültürel belgedir.

Çalışmada ilk olarak deniz kültürü ve folklor ilişkisi kavramsal olarak ele alınmış; ardından Pirî Reis'in kültürel mirası olan Kitab-ı Bahriye'de yer alan folklorik unsurlar incelenerek konunun geniş bir perspektiften değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel veri kaynağını literatür taraması yoluyla elde edilen yazılı dokümanlar

oluşturmaktadır. Konuya ilişkin kitaplar, akademik makaleler ve ilgili araştırmalar sistematik biçimde incelenmiş; elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden biri olan kültür analizi deseni çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. Deniz ve Folklor İlişkisi

İnsan pratiklerini şekillendiren temel unsurlardan biri olan deniz, erken dönemden itibaren denizle teması olan toplulukların düşünce ve kültürel dünyalarında derin izler bırakmıştır. Denizle kurulan ilişki, yalnızca beslenme, ulaşım ve ticaret gibi işlevsel gereksinimlere indirgenmemiş; belirsizlik, tehlike ve sınırsızlık algıları üzerinden anlamlandırılarak simgesel ve mitik bir boyut da kazanmıştır. Böylelikle insanlar denize verdiği tepkileri resim, edebiyat, müzik gibi çeşitli sanat formlarında ifade etmiştir.

Deniz ile ilgili unsurları temsil eden en eski sanat eseri 40.000 yıl öncesine dayanmaktadır.[1] O zamandan beri, farklı ülkelerden ve kültürlerden sanatçılar denizi tasvir etmişlerdir. Deniz her ne kadar insanların yaşamında çeşitli yönlerle doğrudan yer edinse de sembolik düzlemde, mitik ve fantastik yaratıklarla ilişkilendirilen, bilinmezlik ve tehlike barındırdığı için düşmanca bir ortam olarak algılanmıştır. Bu algı; denizle kurulan kültürel bağa ve tarihsel deneyime rağmen, insanoğlunun denizi karadaki gibi istikrarlı bir yerleşim alanı olarak değil, her daim aşılması gereken geçici bir eşik olarak kodlamasına yol açmıştır. Buna rağmen insanlar deniz jargonu, geleneksel deniz pratikleri, seyir bilgisi, şarkılar, mitler, efsaneler, hikâyeler, batıl inanç, gelenek ve inanç gibi denizle ilişkili folklorik unsurlar oluşturmuştur.

Antik çağlarda günlük hayatta ve destanlarda oldukça sık rastlanan deniz kavramı Homeros'un onu "şarap rengi deniz" olarak tanımladığı zamandan beri edebiyatta deniz çeşitli ve derin anlamlarıyla yer edinmiştir (2008: 109). Bu zamandan sonra deniz bir metafor haline dönüşerek "derinlik, enginlik, genişlik, coşkunluk, sakinlik, yolculuk, mücadele, kurtuluş, ayrılık, kavuşma, batma, boğulma, sonsuzluk, bilinmezlik, büyüklük, özgürlük, karmaşa, belirsizlik, kaybolma, çaresizlik, hiçlik" gibi soyut düşüncelerin somutlaştırılmasına kullanılmıştır (Bali 2024: 5). Hem dünya edebiyatında hem de Türk edebiyatında denize atfedilen bu metaforların büyük bölümü, doğrudan deniz yaşamına ait deneyimlerden ziyade, kara merkezli insan algısının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Horace Palmer Beck'in deniz folkloruna ilişkin değerlendirmeleri, denizin kültürel temsillerinin kökenine dair açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Beck, deniz ile ilgili malzemelerin bütünü incelendiğinde deniz folklorunun bazı yönlerinin çok eski olduğunu ve kökenlerinin tarihin ötesindeki bulanık bölgelere uzandığını

[1] 2007 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan "Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Peyzajı"nda yer alan kayalarda çeşitli tekne çizimleri bulunmaktadır (Farajova 2011).

belirtmiştir. İnsan solungaçlara ya da denizde yaşamasını sağlayacak donanıma sahip olmadığı için, denizin yüzeyinde her zaman bir yabancı olduğunu; hayatta kalmak için kullandığı araçlar genellikle karada doğmuş ve deniz ortamına uyarlandığını vurgulamaktadır. Beck kısaca deniz folklorunun da kara temelli olduğunu; denize özgü olan şeylerin bile kara merkezli düşünme ve anlatma biçimleriyle üretildiğini ifade etmektedir (1977: XIII-XVII). Beck'in deniz folklorunun kara temelli doğasına ilişkin tespitleri, anlatı ve inançların tarihsel ve mekânsal koşullarla birlikte dönüşebilen yapılarda olduğunu göstermektedir. Özellikle denizin maddi boyutunda yaşanan köklü değişimler, denizcilik pratikleri kadar bu pratiklere eşlik eden kültürel üretimleri de yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda, 18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan teknolojik dönüşüm, deniz folklorunun dönüşümünü anlamak açısından kritik bir noktadır.

18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte denizcilik teknolojilerinde yaşanan dönüşüm, yalnızca gemi tipleri ve seyrüsefer pratikleri ile birlikte denizle ilişkili kültürel üretimleri ve folklorik anlatıları da derinden etkilemiştir. Sanayi Devrimi yelkenden buhara, ahşaptan demir gövdeli ve makineli gemilere geçilmesine sebep olmuş; bu değişim denizcilik pratiklerini olduğu kadar denizle kurulan kültürel ve simgesel ilişkiyi de köklü biçimde dönüştürmüştür. Buharlı gemiler ve iletişimdeki teknolojik yenilikler yolculukları daha kısa ve güvenli hâle getirerek denizcinin belirsizlik, yalnızlık ve doğaüstü tehdit algısını zayıflatmıştır. Bu durum denizcilerin çeşitli inançlar, ritüeller ve batıl pratikler işlevlerini büyük ölçüde yitirmesine sebep olmuştur. Aynı dönemde artan eğitim düzeyi, yaşam koşulları ve gemide az kişiye ihtiyaç duyulması, geleneksel denizci kültürünün çözülmesini hızlandırmıştır. Törensel uygulamalar ve sözlü gelenekler bağlamlarından koparak unutulmaya yüz tutmuş olsa da folklor ürünleri içerisinde az da olsa varlığını sürdürmüştür. Denizin hâlâ öngörülemez ve tehlikeli bir alan olması nedeniyle şans, uğur ve ritüel gibi folklorik unsurlar riskli bir ortam olduğu için deniz faaliyetlerinde yaşamaya devam etmiştir. Bu bağlamda deniz folkloru bütünüyle yok olmamış, değişen koşullara uyum sağlayarak hem edebiyatta hem de folklorik unsurlarda kendisine bir alan edinmiştir.

Günümüzde Nebi Özdemir, deniz ile ilgili unsurların hem kendi kültürümüzde hem de deniz ile bağlantısı olan diğer toplulukların kültürlerinde çeşitli alanlarda yer aldığına ve bu ögelerin deniz ve kıyı kültürü araştırmalarında sanılandan daha geniş ve çok boyutlu olduğuna değinmiştir. Denizcilik ile ilgili folklorik unsurların yer aldığı alanlar şu şekildedir:

> "deniz/ci tarzı, deniz/ci/lik sanatı ve zanaatı, denizci modası, denizci mizahı, deniz sporları, deniz müzeciliği, deniz festivalleri, gemi modelciliği, amatör denizcilik, deniz anıtları, sivil denizcilik işletmeciliği, deniz arkeolojisi, gemi portreciliği, deniz ressamlığı, deniz ve sahil edebiyatı, deniz mirası, deniz ve sahil turizmi, deniz edebiyatı (roman, öykü, şiir, seyahat yazısı vb.), deniz filmleri, deniz resimleri, deniz fotoğrafları ve denizle ilgili heykeller, seramikler, müzik eserleri, televizyon dizileri ve programları, reklamlar,

kültürel mekanlar, elektronik oyunlar, oyuncaklar, eğlenceler ve eğlence araçları, kutlamalar ve etkinlikler, yiyecek ve içecekler, giyim kuşam, mimari vb." (2024: 160-161).

Denizle ilişkili folklorik unsurların gündelik pratiklerden yazılı kültür ürünlerine uzanan bu geniş yelpazesi, deniz bilgisinin ne kadar kapsamlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, geleneksel deniz bilgisinin, deneyiminin ve imgenin sistemli biçimde kayıt altına alındığı metinler, deniz kültürünün aktarımı ve sürekliliği açısından özel bir önem taşımaktadır. Osmanlı denizcilik kültürünün en seçkin örneklerinden biri olan Kitab-ı Bahriye, denizle kurulan bu çok boyutlu ilişkinin hem teknik hem de kültürel temsillerini bir araya getiren özgün bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Kitab-ı Bahriye, deniz folklorunun sözlü ve gündelik boyutlarının yazılı kültürde nasıl yeniden üretildiğini ve sistematik hâle getirildiğini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu açıdan aşağıda Kitab-ı Bahriye adlı eserde yer alan çeşitli bağlamlarda ele alınarak folklorik unsurlar tespit edilmiş ve analiz edilmiştir.

2. Folklorik Bir Metin Olarak Kitab-ı Bahriye

Türkler ancak 11. yüzyılda Anadolu'ya göçleriyle birlikte deniz ile ilk kapsamlı temaslarını kurmuşlardır. Kıta içlerinde ve denizlerden uzak ama zaman zaman küçük topluluklar olarak nehir ve göl kıyılarında bulunan Türk devletleri, yerleşik düzende bulunmayıp sürekli olarak sürüleri ile birlikte at üzerinde yeni otlaklar peşinde dolaştıklarından denizci bir nitelik kazanmaları mümkün olmamıştır (Kennedy 1991: 12). Oğuz Türklerinin Orta Asya kökenli karasal göçebe yapılarından farklı olarak, Anadolu'nun üç tarafı denizlerle çevrili coğrafyasına yerleşmeleri, onların yaşam tarzlarına denizi de dahil etmesine vesile olmuştur. Türklerin denizlerde faaliyet göstermeden üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'da kalıcı bir hâkimiyet tesis etmeleri mümkün görünmemektedir. Çünkü bir millet bir takım zaruri ihtiyaçlarını sağlamada tarih boyunca en etkin ve en geniş ulaştırma imkânlarını sunan deniz yollarına ve bu yolların temel aracı olan gemilere bağlı olmuştur (Gül ve Balcıoğlu 1990: 57; Bostan ve Özbaran 2009: 11).

1086'da İznik'te bir devlet kuran Ebu'l- Kasım Bizans'a karşı savunma tedbirleri alırken limanda da gemi inşaatı gerçekleştirmiş; aynı dönemde ilk Türk denizcisi olan Çaka Bey bir deniz beyliği kurarak batı Anadolu'ya hâkim olabilmek için Bizans deniz gücünün kırılmasında önemli rol oynamıştır (Turan 1971: 84-92; İlgürel 2001: 637). Selçuklular ile birlikte sürekli Batı'ya doğru akınlar düzenleyen Türkler, o zamana kadar daha çok kara ağırlıklı devlet anlayışını benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla Marmara Denizi civarından batıya doğru genişlemeye başlaması ile birlikte, devlet politikasının gereği olarak denizcilik faaliyetlerin daha fazla ağırlık vermeye başlamışlardır (Gülenç 2009: 91-92). Tarihî süreç içerisinde Çaka Bey'in yanı sıra Barbaros Hayrettin, Oruç Reis, Turgut Reis, Uluç Ali Reis, Pirî Reis gibi denizciler yetişmiş ve denizcilik tarihinde önemli yer edinmişlerdir.

Türklerin 11. yüzyılda Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte denizle kurdukları ilişkinin yalnızca pratik bir uyum süreci olmadığını, aynı zamanda sistematik bir bilgi üretimine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Anadolu'nun denizlerle çevrili coğrafyası, Türklerin kara merkezli yaşam biçimlerini dönüştürmüş; Selçuklu ve özellikle Osmanlı döneminde denizcilik alanında önemli bir bilgi birikimi oluşmuştur. Bu birikimin en somut göstergelerinden biri, 16. yüzyılda Pirî Reis tarafından kaleme alınan Kitab-ı Bahriye'dir. Eserde yer alan çeşitli bağlamlardaki folklorik unsurlar Türklerin denizle kurduğu kültürel bağın sürekliliğini göstermektedir. Bu folklorik unsurlar arasında geleneksel deniz bilgisi, sözlü anlatılar, ritüel ve inançlar, ekolojik bilgi, yeme-içme kültürü ve usta-çırak ilişkisi gibi konular yer almaktadır.

2.1. Geleneksel Deniz Bilgisi

Uzun tarihsel süreçler boyunca çevresiyle deneyim, gözlem ve kuşaktan kuşağa aktarımla geliştirdikleri bilgi, beceri ve uygulamalar bütünü olan geleneksel bilgi denizcilik bağlamında denizle doğrudan temas hâlinde olan toplulukların deniz ortamını anlamaya ve bu ortamda güvenli, verimli biçimde yaşamaya yönelik geliştirdikleri pratiklere dayanmaktadır. Kitab-ı Bahriye'de geleneksel deniz bilgisi oldukça önemli yer tutmakta ve bu bilgiler gelecek kuşaklara aktarılması için sistematik bir anlatı biçimde kayıt altına alınmaktadır.

Bunlardan ilki hem rüzgârın yönünü hem de coğrafî yönü belirtmek için "poyraz, lodos, karayel, yıldız, kıble" gibi denizcilerin doğayı gözlemleyerek oluşturduğu, kuşaktan kuşağa aktarılan pratik bilgiler yer almaktadır. Bu terimler, yazılı bilimsel terminolojiden önce şekillenmiş ve gündelik yaşamda işlev kazanmıştır. Pirî Reis, gelgit olgusu ile sığlıkların oluşum ve değişimini ayın döngüsel hareketleriyle ilişkilendirmektedir. Bu ilişkilendirme, uzun zaman dilimine yayılan denizcilik deneyimleri ve kuşaklar boyunca aktarılan gözleme dayalı geleneksel deniz bilgisinin sistematikleşmiş bir yansıması olarak düşünülebilir. Kitab-ı Bahriye'de gelgit olgusu ve sığlıkların oluşumu ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

"Ne vakit, ki ayın bedir hâli bitti
Suya hasretin hüsrana yetti
Ay sonunda sular az kalır
Ay başında tekrar sular artılır
Birçok ay sonlarında sular eksilir
Bu sulardaki her sığ böyledir
Kamer ilmini eğer bildinse ey yâr
O vakit olursun bütün sığlardan haberdâr
Ki, yani on iki burcu kameri bil
30 gün seyr eder derler, ehli bil
Burçların kimki bilir hesabın
Bu ilmi başarır, bulunmaz fesadın
Deniz ehline şimdi bu gerektir
Bu ilmi bilse onlar, emektir" (Pirî Reis 1973a: 31).

Bu dizelerdeki "deniz ehli"nin geleneksel deniz bilgileri, yazılı astronomi kitaplarından ziyade zamanla çeşitli gözlem ve uygulamalarla harmanlanmış gökyüzü bilgisidir. Burada ayın evrelerini bilen bir denizcinin "bütün sığlardan haberdâr" olacağı vurgusu yapılarak geleneksel bilginin ne kadar elzem olduğunu ifade etmiştir. Eserin ilerleyen bölümlerinde "Bir tarihte merhum Kemal Reis ile o sığlarda kış geçirdik. Deniz burada kaçar yine gelir. Bu gidiş ve geliş altı saatte olur." (Pirî Reis 1973b: 184) ifadelerinde de gelgiti bilimsel bir şekilde değil gözlem, tecrübe ve hikâye biçiminde aktarmıştır.

Eserde yer alan dizelerde bu sığlıkların hem tehlikeli hem de barınmaya elverişli oluşu vurgulanmaktadır.

"Onların birkaçı Mağrip[2] sığlarıdır
Ki sığlıkları içinde onlar önemli olanlarıdır
Çünkü dalga olmaz o sığlarda ey yâr
Eğer fırtınalı ise de orada rüzgâr
Dalga olmayışının sırrı budur
Denizin yirmi mili anca sığlıktır
Dağılır su kenarından dalgalar
Derin değil, çünkü bütün kıyılar
Çünkü şimdi dalga olmaz sığdır o yer
Dağılır mahv olur dalgalar yer yer
Fakat onların da bazıları gizli
Bazıları da belli olur Cerbe[3] gibi
Hem de sığlık mahmuz başı gibi
Kimi (Karkana) İsfakız[4] kimisi
Konmağa yararlar hepsi
Yatağıdır geminin çünkü bunlar
Ki demir yeridir hep buralar" (Pirî Reis 1973a: 32).

Bu anlatımda, Mağrip, Cerbe, Karkana gibi belirli yerlerin sığlıkları isimlendirilmiş, işlevleri (demir yeri, yatak yeri) ve özellikleri (dalgayı kırma) kuşaktan kuşağa aktarılarak geleneksel bilgi birikimine katkı sağlamıştır. Pirî Reis, Kitab-ı Bahriye'de geleneksel deniz bilgilerinin sık sık gözlenip yazıya geçirilmesi hususunu dile getirmektedir. Gözlenip tecrübe edilen bilginin yazıya geçirilmesi hem kendisinin hem de kendisinden sonra gelecek denizcilerin bir kılavuzu olacağını; dağınık bir biçimde bulunan sözlü geleneksel deniz bilgisinin zamanla üst üste eklenerek bir seyrüsefer külliyatına dönüşmesine vesile olacağını aktarmıştır.

> "Bir limana girdiğimiz her zaman /Rotamızı pusulaya alasınız an be an. /Liman ağzındaki sığlık veya taşları /Burunlar hangi yanda, bilin hep yamaçları /Hepsini puslanızdan okuyup bilmek gerek /Fakat buna lâzımdır

[2] Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Moritanya gibi ülkeleri kapsayan Kuzey Afrika'da bir bölge. Ayrıca güneşin battığı yer veya güneşin battığı yön, batı, garp anlamlarında da kullanılmaktadır.

[3] Akdeniz'in Tunus kıyılarında bir ada.

[4] Tarihi Roma dönemine kadar götürülen ve Sfax, Sfaks, Sefâkıs şeklinde de anılan Tunus şehri. Karkana ise bu şehir karşısında yer alan takımadalar.

sabır ve bilen yürek /Unutulur, bir nişan koy hepsine heman /En iyisi yazmakladır, ihmâl etme, aman /Onunçün ben hep gördüğümü yazdım /Yaza çize hep denizler gezdim /Yani bir yere gerekirse tekrar gitmek /Bilir idim nere sığdır, nereleri mendirek." (Pirî Reis 1973a: 39-40).

Bu bölümdeki veriler incelendiğinde Kitab-ı Bahriye'de geçen denize ait geleneksel bilgilerin hem bir rehber kaygısıyla hem de kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan yaşayan bir bilgeliği yazıya geçirme bilinciyle derlendiğini ortaya koymaktadır. Pirî Reis'in rüzgâr yönlerinden gelgit olgusuna, sığlıkların coğrafi özelliklerinden liman rehberliğine uzanan anlatıları, denizcilerin yüzyıllar boyunca gözlem ve deneyimle oluşturdukları pratik bilginin sistematik bir yansımasıdır. Üstelik bu bilgiler topluluk belleğinde yaşayan, şiirsel bir dille aktarılan ve böylece hem akılda kalıcılığı hem de sözlü dolaşımı kolaylaştırılan folklorik unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Kitab-ı Bahriye bu bölümde yalnızca bir seyrüsefer kılavuzu olmadığını aynı zamanda denizci topluluklarının kolektif bilgi hafızasını ve kültürel birikimini gelecek kuşaklara taşıyan çok katmanlı bir belge niteliği taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır.

2.2. Sözlü Kültür ile Yerel Bilginin Aktarımı

Bir toplumun tarihî süreç içerisinde inşa ettiği bilgi, değer, gelenek ve anlatım biçimlerinin yazılı olmayan ortamlarda kuşaktan kuşağa aktarılması süreci olan sözlü kültür; bireylerin günlük yaşam pratikleriyle iç içe gerçekleşmektedir. Yerel bilgi aktarımı, sözlü kültürün en belirgin görünümlerinden birini oluşturur. Mitler, destanlar, efsaneler, hikâyeler atasözleri, masallar ve benzeri ürünler yoluyla hem bireysel deneyimler hem de toplumsal normlar yeniden üretilmekte ve paylaşılmaktadır. Sözlü kültür ürünleriyle aktarılan yerel bilgi belirli bir coğrafyada yaşayan toplulukların çevre ile ilişkisini, üretim biçimlerini, gündelik hayata dair deneyimsel birikimlerini kapsamaktadır. Bu ortam içinde meydana gelen gelişmeler ve değişmeler, yazılı ortamın doğmasına zemin hazırlamıştır (Yıldırım 1989: 6).

Bu bağlamda Pirî Reis tarafından kaleme alınan Kitab-ı Bahriye adlı eser, sözlü kültür ile yazılı kültür arasındaki geçiş alanını temsil eden son derece özgün bir örnek olarak değerlendirilebilir. Eser bir denizci kılavuzu olması yanı sıra Akdeniz havzasına ilişkin yerel bilgilerin, gözlemlerin, deneyimlerin ve anlatıların sistematik biçimde derlenmiş hâlidir. Halk hikâyelerinin giriş bölümü olarak değerlendirilen ve dinleyici/okuyucuyu hikâyeye çekmek için söz kalıplarından yararlanılan fasıl bölümüne[5] benzer bir bölüm Kitab-ı Bahriye'de de geçmektedir.

"Aç kulağını gel beri ey hünerli
Bir hikâye söyleyeyim al haberi
Sonu batıdan Çinadan ey nigâr
Bir yol daha eyleyelim aşikâr
Şimdi malûm oldu, bilin, ol
Eski zaman hikâyesi anlatmıyorum, dinle
Taze haberdir bu söz, iyi belle
(Pirî Reis 1973a: 80).

[5] Fasılda yer alan anlatılar için bkz. (Türkmen vd. 2014; Türkmen ve Cemiloğlu 2009; Yılmaz 2011).

Ehli derya sonra buldu ona yol
Şimdi dinle bir bir sana onları
Şerh edeyim sen de hepsini tanı"
(Pirî Reis 1973a: 74).

Okuyucuyu bilinçli bir şekilde anlatıya çağıran ve doğrudan hitap eden Pirî Reis eseriyle kendi bilgisini, birikimini, tecrübesini aktaran bir rehber olarak konumlandırdığı görülmektedir. Bazı bölümlerde Pirî Reis kapanış formellerinde de yararlanmıştır. "Ne sırları söylediğimi işitin/ Meramımı ondan bilip, öğrenin/ Muradım nedir bu sözlerimden/ Birer birer anlatayım kendimden/ Nasıl bitti şu kocaman kitabım/ Anlayana bilenedir hitabım" şeklinde başlayıp devam eden "Kitabın Bitişi Hakkında" bölümündeki sözler örnek olarak verilebilir (Pirî Reis 1973b: 343).

Pirî Reis'in anlatılarında seyahat deneyimini, gözlemlerini, duyduğu rivayetleri ve o coğrafyaya ait hikâyeleri metne taşıyarak sözlü kültürün doğal dolaşım mekanizmalarını yazılı bir zemine aktarmıştır. Metinlerde geçen yer adları da dilsel olarak mekânı tanımlamakla birlikte bir toplumun kültürel hafızasını, tarihsel birikimini ve folklorik dünyasını yansıtan önemli kültür unsurlarıdır. Kitab-ı Bahriye'de Pirî Reis adalar hakkındaki anlatılarında yerel halktan edindiği, çeşitli kaynaklardan duyduğu veya gördüğü hikâyelere eserinde yer vermiştir. Bu hikâyeler, denizcilik folklorunun temel unsurları olan olağanüstü olaylar, yer bağlantılı efsaneler ve pratik deniz bilgisinin iç içe geçtiği katmanlı bir söylemi yansıtmaktadır. Bu söylem, Kitab-ı Bahriye'yi salt bir denizcilik rehberi olmaktan çıkarıp sözlü geleneğin yazıya geçirildiği canlı bir folklor derlemesi olarak konumlandırmaktadır. Eserde yer adlarıyla ilgili hikâyelere ve rivayetlere örnek olarak aşağıdaki anlatılar gösterilebilir.

"Septe Boğazı Diye Tanınan Mağrip Tarafındaki Septe Kalesini Anlatır" adlı bölümde günümüzde Cebelitarık Boğazı olarak anılan ve Portekiz'in Kuzey Afrika'daki toprağından bahsedilmektedir. Bu boğaza Septe denilmesinin sebebini[6] Pirî Reis "Boğazın Mağrip tarafında bir kale vardır. O kaleye Araplar Sebte derler. Sette, Septe'den galattır." şeklinde açıklamaktadır. Septe Kalesi'nin mağrip tarafında kalmış Araplardan edindiği bir hikâyeyi de eklemiştir. Hikâye eserde "Septe kalesinde Ebul Abbas Septi denen bir veli varmış. Bu veli o tarihi Septe kalesinde bir mermere kazıp koymuş ki, 'Diyarı Rumdan bir padişah Mağrib vilayetini tamamen zaptettikten sonra benim zaviyem mamur olacaktır. Birçok yıllar burada adalet rüzgârları esecektir' diyormuş." şeklinde yer almaktadır (1973b: 146).

Pirî Reis'in haber rüzgârlarından ses getirenler olarak tarif ettiğinden edindiği bilgiye göre Andrea Adası'nın ismi hakkındaki hikâye "Eskiden Kalo Mako isminde bir kral varmış.

[6] Batı-doğu istikametinde kayalık bir yarımadanın kıstağı üzerinde kurulan Sebte'nin (Ceuta), adını kurulduğu yerdeki tepeler dolayısıyla Latince "yedi tepe" anlamındaki Sebtem Fratres'ten aldığı söylenmekte; Müslüman coğrafyacılar ise Hz. Nûh'un torunu Sebt b. Yâfes'e nisbetle adlandırıldığını rivayet etmektedir (Ceran 2009: 258).

Bu padişah adayı imar etmiş. Fakat sonra kralın Andirya adındaki oğlu babasının yerine geçince adanın ismi de Andrea kalmış." şeklindedir (1973a: 252).

Deniz kenarında bir şehir olan Pazro için ilk olarak Pirî Reis şehrin önünde yaprak manasına gelen Folye suyunun aktığını, Pazro'nun gemileri bu su içerisine girip demirleyebildiği ifadesini aktardıktan sonra bu şehir hakkında "Çok eski zamanlarda bir bey varmış. Bütün Erene diyarlarına hükmedermiş. Etrafın malını bu şehirde terazide tartıp zapt edermiş. Onun için Terazi Şehri demişler." şeklindeki rivayeti kaleme almıştır (1973a: 385).

Orak Adası'na orak denmesinin sebebi "adanın kıble tarafında orak şeklinde bir alçak kumluğun bulunuşu" olduğunu dile getirdikten sonra Hızır İlyas Boğazı'nın varlığından söz edilmektedir. "Bu boğaza Hızır İlyas Boğazı derler. Çünkü o adacıkta bir harap bina vardır. O binaya Hızır İlyaslık denir." şeklinde geçen cümlelerde Hızır İlyas Boğazı'nın bulunduğunu söylemektedir. Preveze hakkında verdiği bilgiler esnasında farklı bir Hızır İlyas Boğazı'ndan "Köprüyü karşı tarafa geçtikten sonra göle benzeyen bir deniz vardır. Bir tarafı Rumeli, bir tarafı da Lefkede Adasıdır. Tekrar bir boğaz hasıl olur. Buna da Hızır İlyas Boğazı derler" şeklinde bahsetmiştir. Boğazlara ek olarak Pirî Reis Midilli etrafında Hızır İlyas Adası olduğunu da aktarmıştır (1973a: 146, 155, 289).

Bir diğer yer adının kökeni hakkında rivayet Ağriboz (Eğriboz) adası hakkındadır. Eserde bu ada hakkındaki rivayet şu şekildedir:

> "Bu ada eskiden Urum ili kıyılarına bitişik imiş. O zamanın selâhiyet sahipleri bu kara ile Rumelinin arasını kazarak denizi aradan akıtırlar ise hem kale emniyete alınır hem de balık ürününden ülkemiz çok yararlanır diye beylerine arzetmişler. Buraları kazıp denizi akıtmışlar. Böylece her taraftan balıkçılar gelerek dalyanlar kurmuşlar, ığrıp ve ağlar dökerek çok miktarda balık tutulmuş. Bunun için adaya (Ağri Ponto) adası demişler. Burası kıyıya bitişik iken (Makri) derlermiş." (1937a: 137).

Ad almasından farklı olarak mekân üzerine anlatılan anlatılar da Kitab-ı Bahriye'de önem arz etmektedir. Bunlara Kelendere Kalesi'nin nasıl kaybedildiğinin ve Gökçeada'da (İmroz) bir iletişim biçiminin anlatıldığı hikâye örnek olarak verilebilir. Kelendere Kalesi hikâyesi "Kıbrıs'tan birçok Venedik kâfiri tüccar kıyafeti ile bir gemiye sabun koyup getirmişler. Cuma günü bu sabun sandıklarını kalenin kapısı önüne yığmışlar. Halk Cuma namazına gitmek isteyince sabunları kapıdan kaldırmaya başlamışlar. Fakat sandıkların çokluğu dolayısıyla, bırakıp Cuma namazına girmişler. Halk böyle gafillik edince fırsattan faydalanıp kaleyi almışlar." şeklinde (1973b: 266) geçerken Gökçeada için anlatılan hikâye ise şu şekildedir:

> "İmroz adası hakkında şöyle bir rivayet vardır: İmrozun karşısındaki Rumelinde, Ece ovası sahillerinden Boğaza gelinceye kadar, eskiden de şimdi olduğu gibi gözcüler varmış. Adanın imar edilmesinin sebebi de Ece ovadaki bekçilere haber vermek için kurulmuş. Adadaki bekçiler denizde kaç gemi görürler ise gündüz duman ve gece ateş ile işaret verirlermiş. Ece ovadaki bekçiler bu işareti alır almaz

> ona göre Rumeli tarafına işaret verirler, böylece haber bir saatte Kostantaniyye'ye (İSTANBUL) ulaşırmış." (1973a: 119).

Eserde Ayasofya'nın yapımında kullanılan mermerlerin Sığırcıklar Adası'ndan geldiğini anlatan efsanede Ayasofya'yı ilk yaptıran padişah İvistoyani'dir. Bina tam ortaya çıktığı sırada kral ölünce bina birçok yıllar öylece kalmıştır. Daha sonra Kostantin kral olunca binayı tamamen yıktırarak günümüzdeki Ayasofya'yı on altı yıl, dört ayda tamamlatmış. Binanın mimarı İgnato imiş. Birgün Kostantin İgnato'yu ziyafete çağırmış. İgnato'da oğlunu inşaata bırakmış ve kendisi gelene kadar buradan ayrılmaması gerektiğini söylemiş. Bir süre sonra bir hadım gelerek babasının kendisini çağırdığını söylemiş. İlk başta gitmek istemeyen İgnato'nun oğlu hadımın yeminleri üzerine ziyafete gitmiş. Neden geldiği sorulunca bir hadım tarafından babasının kendisini çağırdığını ifade etmiş. Hiçbir hadımın kendini çağırmadığı anlaşılınca bilginler, hadımın insan değil bir melek olduğunu ve bu çocuğun artık o binanın üzerine göndermemesi gerektiğini dile getirmişler. Böylelikle o meleğin binanın üstünden ayrılmasına neden olunmaması gerektiği söylenmiştir. Bunun üzerine çocuk Sığırcık Adasına bırakılmış ve burada ölmüştür (1973a: 245).

Kitab-ı Bahriye'de yer adları üzerine bulunan hikâyeler dışında yörede bulunan çeşitli oluşumlar ve yapılar üzerine de anlatılar bulunmaktadır. Marsilya şehrini ve onun yakınındaki yerlerle ilgili olarak aktarılan bilgilerde taşla ilgili olarak "Bir tarihte o taşa bir barça çarparak parçalanmış. Barçanın reisi o taşın üzerine bir bina yaptırmış. Şimdi o binanın taşı su yüzünde görünür. Hiçbir gemi yanlışlıkla, boş bulunup (gafletle) onun üzerine gitmez." (1973a: 121-122) şeklinde bir hikâye aktarılmıştır. Diğer bir taş ile ilgili hikâye Manastır bölümünde şu şekilde geçmektedir:

> "Kalenin yıldız tarafındaki kıyıdan biraz açıkta bir taş vardır. Bu taş hakkında şöyle bir hikâye söylenir: Manastır Kalesinde Seyid Ebu Ali isminde bir veli varmış. O veli zamanında bir kafir kadırgası gece bu Manastır yakınına baskına gelmiş. Fakat o veli dua edince kadırga taş kesilmiş. İşte bu taşa kadırga taşı derler. Araplar da: Burada sert bir rüzgâr estiği zaman kadırga şeklindeki kayadan silistire[7] sesi işitilir, derler." (1973b: 178-179).

Türk halk edebiyatında sıklıkla karşılan taş kesilme motifinde nadiren de olsa taş kesilen deniz ve sel görülmektedir (Sakaoğlu 1980: 40). Ancak yukarıdaki hikâyede bir savaş gemisi olan kadırga taşa dönüşmüştür. Bu dönüşüm motifi yalnızca Türk halk anlatılarına özgü değildir. Dünya denizcilik folklorunda da benzer biçimlerde anlatılar bulunmaktadır. Odysseus'un dönüşünü engellemek için Poseidon tarafından taşa çevrilen Phaiakların gemisi (Homeros, 2014: 226) ya da İzlanda'daki Reynisdrangar (Thorkelsson, 1899: 69-70) ile ilgili anlatılar tehlikeli deniz unsurlarının efsaneleştirilerek somutlaştırılması bakımından bu motifle yapısal bir ortaklık taşımaktadır. Söz konusu ortaklık denizcilerin karşılaştıkları ya da korktukları tehlikeleri hikâyeleştirerek bilinmeyeni tanımlı, anlaşılır ve aktarılabilir hâle

[7] Tiz sesli gemici düdüğü.

getirmektedir. Bu çerçevede Kitab-ı Bahriye'deki kadırganın taşa dönüşmesi anlatısı da salt olağanüstü bir unsur olarak değil denizcinin çarpmaktan koyduğu kayayı taş kesilmiş bir gemi olarak hayal etmesinin yani coğrafi tehdidin efsanevi bir anlatıya dönüştürülmesinin ürünü olarak okunabilir. Burada taş kesilme motifi Sakaoğlu'nun belirttiği işlevlerinden biri olan "iyiler için bir kurtuluş, kötüler için ise bir ceza" (1980: 41) ilkesini tekrar etmektedir. Ancak bu kez deniz ortamına uyarlanmış bir anlatı biçiminde ortaya konulmuştur.

Kitab-ı Bahriye'de çok fazla anekdota yer verilmiştir. Anekdotlar arasında Pirî Reis'in kendi yaşamından aktardığı olaylar açık biçimde yansıtır. Bunlara örnek olarak "O kaleyi merhum Kemal Reis ile bir defa fethetmiştik. Ama şimdi yine adam koymuşlar.", "Hatta bir tarihte yedi tane Çuka barçalarını denizden kovalaya kovalaya o limana koyduk.", "Bu bucakta, dalgın bulunduğumuz bir sırada kara tarafından gelen kafirin baskınına uğradık. On bir yoldaşımız şehit oldu." verilebilir (1973b: 82-83). Bu ifadeler tarihsel bir bilgi olmasının yanı sıra denizci hafızasında yaşayan bir hatıranın aktarımıdır.

Pirî Reis'in kaynak kişiden duyduğu ve eserinde yer verdiği bir olay da Gazi Umur Bey ile ilgilidir. "Gazi Umur Bey, Atina körfezinden İnebahtı körfezine kadar altı millik mesafeden gemilerini karadan aşırarak İnebahtı yakınlarında bazı yerleri fethetmiş, sonra gemileri yakarak esirleri karadan sürüp bu tarafa getirmiş" (1973a: 282) şeklinde verilen metin hem tarihsel olayları hem de dönemin ideolojik/gazâ anlayışını yansıtacak şekilde şekillendirilmiş epik bir anlatımdır.[8]

Yer adları ve oluşumların, efsanelerin, anekdotların bir arada değerlendirildiği bu bölümde Pirî Reis; Akdeniz'i yalnızca fiziksel bir coğrafya olarak değil anlam katmanlarıyla örülü, insanın deneyim ve imgelemine dayanan kültürel bir mekân olarak yeniden inşa ettiği görülmektedir. Septe'den İmroz'a, Ayasofya'dan Manastır'a uzanan her yer adı arkasında bir bellek, bir uyarı, bir kimlik işareti ya da bir kuruluş efsanesi taşımaktadır. Bu adlar coğrafi birer koordinat olmaktan çıkıp denizcinin zihin haritasında anlam kazanan kültürel göstergeler hâline gelmektedir. Taş kesilme motifi de bu bağlamda salt olağanüstü bir unsur olarak değil denizcinin karşılaştığı coğrafi tehdidi hikâyeleştirerek bilinmeyeni tanımlı ve aktarılabilir bir biçime sokmasının somut bir örneği olarak okunmalıdır. Rivayetler bu işlevleriyle denizci topluluğunun hem pratik hem de simgesel ihtiyaçlarına karşılık vermektedir. Bu işlevler arasında tehlikeden korunmayı kolaylaştırmak, mekânı anlamlandırmak ve ortak bir denizci kimliği inşa etmek yer almaktadır. Dolayısıyla Kitab-ı Bahriye bu bölümde ele alınan veriler ışığında coğrafyanın hafızayla iç içe geçtiği çok katmanlı bir kültür belgesi olma niteliğini pekiştirmektedir.

[8] Daha ayrıntılı bilgi için Konstantine Zhukov'un "Pîrî Reîs'in Kitâb-ı Bahriye'si Işığında 'Umur Paşa Destanı'" adlı makalesine bakınız.

2.3. Ritüeller ve İnançlar

Kitab-ı Bahriye'de hem kara hem de deniz ile ilgili ritüeller ve inançlar sınırlı olarak verilmiştir. Ancak uğurlamalar, yolculuk öncesi dualar, uğurlu-uğursuz sayılan yerler ve işaretlere dayanan uygulamalar eserde seyrüsefer pratiğiyle iç içe geçtiği görülmektedir. Eserde Pirî Reis'in gözlemlerine dayanan ritüeller ve inançlar genel olarak koruyucu evliya kültü, sembolik korunma, temas, dini ibadet alışkanlıkları, doğal oluşumlar ve işaretlerin kullanımında belirginleşmektedir. Pirî Reis eserinde ayrıntılı bilgilere yer vermeden önce denizcilere "Ey Allahım, şu İslâm gemicileri/ İş görsünler denizlerde hemen hepsi bilgili/ Koru onları fırtınadan ey Şah/ Ki denizde bulsunlar hep kolay râh" şeklinde dua ettiği görülmektedir (1973a: 35-36).

Türk-İslam inanç sisteminde birçok kült eserde yer almaktadır. Bunların en belirgin olanları veli kültü, Hızır-İlyas kültü ve doğa kültleridir. Veli kültüne örnek olarak Şinkoni şehrine ait menkıbe şu şekildedir:

"Bir veli vardır orda, der Allah
Gîce gündüz hak için eder âh
Ki Faki Mollazî derler adına
Doymamıştır kimse onun tadına
Bir gün o şeyh otururken yalnızca
Portekizli geldi o adaya ansızca
Şehir önüne gelip demirledi
Şehirliyle savaş etmek, istedi
Şehir halkı gitti evliya kapısına
Dikildiler cümlesi velinin tapusuna
Potekizin halini anlattılar bir tamam
Arzedip olanları, dediler ki yâ imam
Bir medet et bize geldi Portugal
İstiyor etmek burada hep kıtal
O aziz geceleyin etmiş bir nice dua
Berk eser gibi kopmuş bir anda hava
On beş pare gemi imiş Portugal
O gece fırtınadan kalır hepsi dal
Hep kırar urganlarını o gece
Helak olmuşlar hepsi bir uçtan bir uca
Bu sebeple Portekiz geldiğinde
Korkusundan yatamazmış denizde
O adadan kaçarlarmış uzağa
Çünkü yakmış ciğerini o geceki fırtına." (1973a: 100-101).

Menkıbede halkın hemen velinin kapısına gittiği, ondan yardım istediği görülmektedir. Bu açıdan velinin halkın sığınağı, zor zamanlarda onların kurtarıcısı olduğu görülmektedir. Veli, menkıbede doğrudan savaşmaz; dua ederek fiziksel bir doğa olay vesilesiyle düşmanı mağlup eder. Burada açıkça görülmektedir ki doğanın tasarrufu Allah tarafından veliye tayin edilmiştir. Metinde, Portekizlilerin artık o adaya yaklaşmaktan korktuğu da dile getirilmiştir. Bu bağlamda velinin Portekizlilerin toplumsal belleğine yer

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

edindiği ve adayı görünmez bir savunma sistemi (dua) ile koruyor olduğu fikrinin yer edindiği söylenebilir.

Pirî Reis, Becaye şehrine Kemal Reis ile gittiğini ve yüz yirmi yıl yaşamış olan Seyid Muhammed Tüvetti'nin zaviyesine giderek kendisini ziyaret ettiğini belirtmiştir. Bu velinin kendisine taze değnek, Kemal Reis'e ise kuru değnek verdiğini ifade etmiştir. Burada iki kış kalıp yazları sefere çıktığını aktarmıştır. Ayrıca bu velinin duası sayesinde yerel halkın korkusuzca oturduğunu kaleme almıştır. Pirî Reis, velinin ölümünden sonra İspanya'nın altmış parça gemi ile şehri almaya geldiğini, Sultan Abdurrahman ve halkın kaçtığını, İspanya'nın şehri alarak deniz kenarındaki bir kısmını tamir diğer taraflarını da tamamen tahrip ettiğini dile getirmiştir (1973b: 163). Burada da yukarıdaki menkıbeyi destekler nitelikte bir anekdot paylaşılmıştır. Burada velinin düşmana karşı bir savunmacı olduğu, onun dualarıyla birlikte yerel halkın rahatça hayatlarına devam ettiği ancak onun ölümünden sonra koruma olmadığı için düşmanın kolayca şehri ele geçirildiği aktarılmıştır. Bu bağlamda metin bir hatıra olması yanı sıra veli kültünün siyasi-merkezi otoriteden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Metinde dikkatte değer bir diğer nokta ise değnektir. Tasavvufi metinlerde sıklıkla geçen değnek, asa, sopa, baston vb. tarih boyunca sosyal-dini alanda "maddi ve manevi kudret" göstergesi (Ayverdi 2010: 71) olarak taşınmış ve çeşitli işlevler üstlenmiştir. Pirî Reis'e taze/yaş, Kemal Reis'e kuru değnek verilmesi çırak-usta, genç-yaşlı, ham-olgun veya folklorik sembolizm taşıyan bir erginlenme ritüeli olarak okunmalıdır. Bu sembolik çerçevede Kemal Reis'in Pirî Reis'e taze değnek vermesi, kendi ölümüne yaklaştığı bir dönemde genç ve güçlü olana yaşam enerjisini, denizcilik mirasını ve manevi otoritesini devretmesi anlamına gelmektedir. Pirî Reis'in taze değnek alması ise bu mirası teslim aldığının, artık ustanın bilgeliğini taşıyan kişi olduğunun simgesel kabulüdür. Dolayısıyla söz konusu sahne, çırak-usta ilişkisinin ötesinde, bir makam teslimi ritüelinin folklorik dışavurumudur. Bu ritüel Akdeniz denizcilik geleneğinde bilginin, otoritenin ve kimliğin kuşaklar arasında nasıl aktarıldığını gösteren nadir örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer evliya kültü ile ilgili bilgi ise Emek Yemez burnunda yapılan bir ritüeldir. Metindeki bilgiler ışığında Anadolu kıyısındaki bir yumru burun ucunda Emekyemez Baba bir evliyadır. Koyun güderek yetiştiği söylenmektedir. O veli hürmetine şimdi bile her geçen gemi denize bir miktar peksimet[9] atmaktadır (1973a: 148). Söz konusu uygulama Türk halk geleneğinde "saçı" olarak adlandırılan kansız kurban pratiğinin denizcilik bağlamındaki somut bir tezahürü olarak ele görülmektedir. Saçı geleneğinde ekmek, tahıl ve benzeri gıda maddeleri kutsal güçleri memnun etmek, felaketleri defetmek ve uğur ile bereket elde etmek amacıyla belirli kutsal mekânlara serpilmekte ya da bırakılmaktadır (İnan 1986: 100; Köksal 1996: 75-76). Bu çerçevede denize atılan peksimet, denizcinin mekânın koruyucu ruhunu ya

[9] Askerî amaç için yapılan ve uzun süre dayanabilen bir ekmek çeşidi.

da metindeki gibi o mekâna adını veren velisini tanıdığını, ona bağlılığını bildirdiğini ve karşılığında güvenli geçiş talep ettiğini simgesel biçimde ifade ettiği bir adanma/pazarlık ritüelidir. Deniz bir güç olarak tanınmakta, veli aracılığıyla memnun edilmekte ve yolculuğun güvenli tamamlanması için sembolik bir bedel ödenmektedir. Dolayısıyla Pirî Reis'in bu küçük ayrıntıyı kaydetmesi, İslam öncesi Türk inanç pratiklerinin denizcilik geleneğinde de ne kadar canlı biçimde yaşadığını göstermektedir.

Yukarıda geçen Hızır İlyas boğazı, adası, adacık üstündeki binaya isim olarak verilmesi Hızır-İlyas kültünün yalnızca karadaki mekânlarla sınırlı olmadığını özellikle denizcilik geleneği ve deniz güvenliğiyle ilişkilendirilen inanç alanlarında da belirgin biçimde görünür hâle geldiği söylenebilir. Hızır'ın özellikle yolculukların güç şartlarda cereyan ettiği eski devirlerde, yolculara yardımcı olmak, yol göstermek şeklinde de ortaya çıktığı görülmektedir. Halk hikâyelerinde ve masallarda Hızır yolunu kaybeden kahramanlara yol göstermekte ve onları çeşitli tehlikelerden korumaktadır (Ocak 1985: 104). Hızır'ın yol gösterici, koruyucu ve tehlike anında yetişen bir figür olarak tasavvur edilmesi onun kıyı şeritleri, boğazlar, adalar ve liman noktalarında bu adın benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Böylece Hızır veya Hızır-İlyas isimleri, yalnızca karadaki türbe, yatır, tepe, pınar veya tarla adlarında değil; denizde rotanın belirlenmesine yardımcı olan burunlarda, adacıklarda, geçit yerlerinde ve boğazlara da ad olarak verilmiştir.

Pirî Reis'in bir topluluğun inanç sistemi, ritüelleri ve pratikleri hakkındaki bilgileri Cirbe adasını anlatırken aktarmıştır. Şeyh Yahya kabilesine Vahabi (Vehebi) denildiğini, bu kabilenin her zaman farz namazlarını imama uyup kılmadıklarını, cuma namazlarını da imamla kılmadıklarını, su içerken ağızlarına bir bardak değdirmediklerini, eğer değerse o bardağı kırdıklarını, evlerinin kapısı üzerinde birer haç olduğunu, haçın halk tarafından şeytanı kaçırdığını ifade etmiştir (1973b: 187). Metin yazılı tarihten ziyade sözlü tarih bağlamında değerlendirildiğinde ve spesifik olan bu örnekler üzerinden gidildiğinde Pirî Reis kabilenin inanç ve pratiklerini betimlerken aynı zamanda onları İslam anlayışı dışında, hatta "sapma" kategorisinde kodladığını göstermektedir.

İncelenen örnekler göstermektedir ki, Kitab-ı Bahriye'de yer alan ritüel ve inançlar, denizciliğin teknik zorluklarını aşmak için toplulukların başvurduğu sembolik ve manevi kaynakların sistematik bir yansımasıdır. Veli türbelerine yapılan ziyaretler, yolculuk öncesi dualar ve koruyucu figürlere yönelik pratikler; deniz ortamının yarattığı varoluşsal belirsizliğe karşı geliştirilen kolektif baş etme mekanizmaları olarak işlev görmektedir. Ancak bu bölümün en dikkat çekici boyutu, Pirî Reis'in sadece kendi inanç geleneğini aktarmakla yetinmeyip karşılaştığı farklı pratikleri de gözlemci bir titizlikle kaydetmesidir. Cirbe adasındaki Şeyh Yahya kabilesi olan Vahabi'ye ilişkin anlatı bu açıdan önem arz etmektedir. Haç işaretinin şeytanı kaçırdığına dair inancın aktarılması, Hristiyan sembolizminin İslam inanç coğrafyasıyla temas ettiği, iç içe geçtiği ve yorumlandığı bir alanı gözler önüne

sermektedir. Bu tablo, Pirî Reis'i salt bir denizci ya da kartograf olması yanı sıra farklı toplulukların inanç pratiklerini gözlemleyen, sınıflandıran ve kayıt altına alan bir etnograf olarak konumlandırmaktadır. Söz konusu etnografik bakış, Kitab-ı Bahriye'yi Akdeniz'in çok kültürlü folklorik dokusuna dair en somut tanıklıklardan birini sunan bir belgeye dönüştürmekte; eserin çok katmanlı kültür belgesi niteliğini bir kez daha ve güçlü biçimiyle ortaya koymaktadır.

2.4. Ekolojik Bilgi

Eserde denizde görülen hayvanlar, akıntı davranışları ve kıyı yapısına dair gözlemler yer alır. Bu tür bilgiler ekolojik bilginin modern yazılı kaydı sayılabilir. Bu da eserin sadece denizcilik bilgisi aktaran bir kılavuzdan ibaret olmadığını; deniz ekosistemi, canlılar, deniz malzemeleri, su kaynakları ve kıyı ekolojisi üzerine yaptığı gözlemleri de içeren çok katmanlı bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Denizci olmasının yanı sıra aynı zamanda halk bilgisi ve ekolojik bilgi biriktiren bir gözlemci olan Pirî Reis'in eserinde ekolojik bilgi hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir.

Kitab-ı Bahriye'de yer alan veriler, özellikle doğa olaylarının düzenli gözlemine dayalı bir bilgi sistemine işaret etmektedir. Bu bağlamda dikkat çeken unsurlardan biri, Rûz-i Şemsiyye takvimi ile burç hareketlerini esas alan fırtına tahmin yöntemidir. Söz konusu yöntem, modern meteorolojinin kuramsal araçlarına sahip olmamakla birlikte, doğa olaylarını düzenli gözlem ve yorumlama temelinde anlamlandıran işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Pirî Reis, gökyüzünü sistematik biçimde izlenmesi ve yorumlanması gereken bir gösterge alanı olarak ele almakta; yıldızların doğuşu, burçların konum değişimleri ve ayın evrelerini hava koşullarındaki değişimlerle ilişkilendirmektedir. Literatürde "geleneksel ekolojik bilgi" olarak değerlendirilen bu veriler; uzun süreli gözlemlere dayanan, pratikle sınanarak geçerliliği pekiştirilen ve kuşaklar arası aktarımla süreklilik kazanan bir bilgi biçimidir. Denizcilerin gökyüzünü ayrıntılı biçimde yorumlayabilmesi, bireysel sezgiden ziyade kolektif deneyimin tarihsel birikimine dayanmaktadır. Çoğunlukla denizcilere yönelik uyarılar içeren ve halk takvimi ile astrolojik hava tahmini ile ilgili bilgiler veren uzun dönemli doğa gözlemlerinin folklorik bir kaydı niteliğinde olan bölüm eserde şu şekilde verilmiştir:

"Ruz-i Şemsiye ile bilinir takvim yeri
Taa, filan gün fırtına vardır diye
Gemiciler liman arar girmeye
Eğer o gün kamer rüzgâr burcuna
Girmiş olsa fırtınadır gücüne
Çok esirgin eder o gün rûzigâr
Tam yirmi dört saat hep artar
Girse ger Ma Burcuna yağmur olur
Rüzgârla karışık bir yağmur olur
Eğer Toprak Burcuna girse ay o gün
İyi geçer, ister isen yap düğün
Ay girerse bir de Ateş Burcuna

Hava güzel, bulutsuzdur, hiç korkma
Fırtınadan bir sözümüz daha var:
Bir yıldız doğar ki gün değişir
O yıldız dolup tamam olunca, işler
Korkunç olur çünkü fırtına başlar
Geçmeyince ehli olan çıkmaz yola
Ger çıkarsa başına gelir belâ" (1973: 41-42).

Denizcilik tarihine bakıldığında, uzun seferlere çıkan gemiler için içilebilir suyun tedariki çoğu zaman yolculuğun kendisinden daha zorlayıcı bir mesele olmuştur. Su depolarının sınırlı hacmi, mürettebatın hayatta kalmak için ihtiyaç duyduğu günlük tüketim miktarı, seferin beklenmedik şekilde ilerlemesi içilebilir su ihtiyacını kritik bir unsur haline getirmiştir. Bu nedenle denizciler, seyir üzerindeki dere ağızlarını, kıyı yerleşimlerini, ada kaynaklarını gibi su sağlayabildiği noktaları hafızalarında tutarak bu bilgileri sefer notlarına ve haritalara işlemiştir. Bu açıdan Kitab-ı Bahriye'de de içilebilir su tedarik noktaları önemli bir yer kaplamaktadır.

Pirî Reis eserinde içilebilir su kaynaklarını hem konumlarıyla hem de nitelikleriyle birlikte sistematik biçimde kayıt altına almıştır. İncelenen örneklerde suların "tatlı", "soğuk", "acı" ve "içilmez" olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırma, modern su ekolojisinin kavramsal çerçevesinden önce gelişmiş olmakla birlikte işlevsel açıdan ona yakın bir bilgi düzeni ortaya koymaktadır. Pirî Reis, her liman ve kıyı noktası için su kalitesini, konumunu ve erişim koşullarını birlikte değerlendirerek Akdeniz kıyıları boyunca bir su ekolojisi atlası sunmaktadır. Bu atlas, uzun seferlerde hayatta kalmanın birincil koşulu olan içilebilir suya erişimi güvence altına almaya yönelik kuşaklar boyu birikmiş deneyimsel bilginin yazıya dökülmüş hâlidir. Pirî Reis'in su kaynaklarına ilişkin kayıtları aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

- "Mersincik denir. Pınarı vardır, iyi bir sudur. Ekseri yolcu gemileri uğrayıp su alırlar. Bu suyun gündoğusu tarafına dolaşılırsa Kilisecik bucağına varılır. Burada da içecek su vardır." (1973a: 138-139).
- "Buradan çıkıp istendin Adasına giderken içinde içecek suyu da bulunan bir koy vardır." (1973a: 241).
- "Liman tarafında bir ak ada vardır. Bu ada bir buruna benzer. Fakat geçit yoktur. İçecek su kilisenin öte yanındadır… PORFİKÂRE denen bu liman iyi bir demir yeridir. Büyük Barçalar girip çıkarlar, içecek suyu çoktur." (1973a: 252).
- "Eğer Bibercik Adasından içecek su alınmak istenirse, adanın ortasında Rumeli'ye karşı, sahilde bir kuyu vardır. Ondan faydalanılır… Fakat içecek su gayet uzaktan gelir. Buradan içecek su alınmak istenirse o tiyatro (temaşalık) harabesinin altına girip demirlemek lâzımdır. (1973a: 255).
- "İçecek su lâzım olunca adanın Rumeli karşısında, deniz kenarındaki kayanın içinden alırlar." (1973a: 267).
- "Bütün rüzgârlara kapalı iyi bir yatak yeridir. İnebahtı fethinde askerler içecek suyu o limanda kazdıkları kuyulardan çıkardılar. Kemal Reis'in kazdırdığı kuyu

hepsinden tatlıdır. Bunlardan başka iki yerde daha pınar vardır. Bir pınar liman içinde, bir pınar lodos tarafında…" (1973a: 282).

- "Bu yatakta içecek su bulmak istenirse onun poyraz tarafında, körfezin sonunda, deniz kenarında çok tatlı ve soğuk bir akarsu vardır." (1973b, 292).
- "O limana Şorok tarafından girilir, iki dağın arasındadır. Bir dere gibidir. Sarp ve ormanlık yerdir. İçecek su bulunmaz, rutubetli yerdir." (1973a: 173).
- "Fundalık yerlerdir. Ağaçlıktır. Suyu da acıdır, içilmez" (1973a: 197).
- "Bu burnun içi GÜMÜŞLÜK limanıdır. Liman ağzı lodosa karşıdır. iyi bir limandır, büyük gemiler girer. İçinde bir akarsu vardır. Fakat içilmez. Bu suya yakın bir pınar vardır ki o içilir" (1973a: 206).
- "adanın gündoğusu tarafında Akkumlu kıyılar vardır. Bunların ortasından bir su akar. Acı olduğundan içilmez" (1973a: 213).
- "Değirmendere körfezinde de bir akar su vardır. Değirmen bu suyun arkı ile döner. Tatlı su değildir. Zaruret olmazsa içilmez." (1973a: 216-217).

Pirî Reis ayrıca su ticaretinin yapıldığına dair bilgiler de verilmiştir. Buna örnek olarak "Ne bahar ve ne yazda bir küçük ot görünmez/ Kuraklıktır her yeri baştan başa/ Suyu yoktur içmeğe ve dökmeğe başa/ Gemiler suyunu yabandan getirirler/ Su satar şehirde oturup bazılar/ Gündüzün sıcaklığından ey yâr/ Bütün alış ve verişleri geceleri yaparlar" verilebilir (1973a: 91-92).

Eserde deniz ürünleri ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Bu bilgiler genelde balık ve anber üzerinden yoğunlaşmıştır. Kitab-ı Bahriye'de balık ve balıkçılık hakkında "Menemen kıyılarında sahile yaklaşılmaz, çok sığlıktır. Yer yer, dalyanlar kurulur, balık tutarlar." (1973a: 156), "Menemen taraflarına hiçbir gemi varamaz. Sığ yerdir. Ancak sandallar gidip balık avlarlar. Balığı pek bol bir yerdir." (1973a: 157), "Etraftan av için gelip burada balık avlarlar." (1973a: 353), "Şimdi, şehir kurulu olan yere balıkçılar gelir dalyan kurarlar balık tutarlarmış. Balık sanayii gelişince her taraftan başka balıkçılar da akın etmeye başlamışlar." (1973a: 375), "Bu sığlıklarda çok balık vardır. Senede üç ay balık kokusundan İsfakız adası oturulmaz hale gelir." (1973b: 184), "O sığların arasına kalemler çatıp balık dalyanları kurmuşlardır. Çok balık vardır." (1973b: 187) şeklinde ifadeler geçmektedir. Anber[10] hakkında ise "Ham anber de orda elde edilir" (1973a: 94), "O denizde çünkü anber çok olur / Çoğu bilmez onu nereden gelir" (1973a: 95) bilgiler yer almaktadır.

Kitab-ı Bahriye'de yer alan ekolojik bilgiler nesiller boyu denizcilik deneyimiyle biriktirilmiş çevresel bilginin sistematik bir deposu olarak işlev görmektedir. Pirî Reis'in içme suyu, balıkçılık, gelgitler ve kıyı faunasına dair kayıtları, modern bilimsel sınıflandırmalardan önce bile tutarlı ve derin bir ekolojik okuryazarlığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kitaptaki anlatılar Pirî Reis'in, salt bir batıl inancı temsil etmekten ziyade modern bilim öncesi deneysel öğrenme olarak tanımlanabilecek bir yönteme dayanmaktadır. Bu yöntemle Pirî Reis

[10] Amber; okyanusların çeşitli yerlerinden toplanan güzel kokulu bir madde.

gökyüzünün bir navigasyon aracı olarak nasıl okunduğunu ve astronomik döngülerin denizde pratik karar verme süreçlerinde nasıl birer tahmin aracına dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Kitab-ı Bahriye'de kaydedilen ekolojik gözlemler; rüzgâr rejimi, akıntı yönleri ve kıyı bitki örtüsü gibi somut doğa olaylarının, yıldız döngüleri ve göksel hareketler gibi kozmolojik unsurlarla ayrılmaz bir bütünlük içinde olduğunu kanıtlamaktadır. Pirî Reis'in bu yaklaşımı, ekosistemi sadece yeryüzüyle sınırlı görmeyip gökyüzünü de denizcilik pratiğinin ayrılmaz bir parçası kılan bütüncül bir dünya görüşünü yansıtmaktadır.

2.5. Yeme-İçme Kültürü Üzerine Notlar

Pirî Reis eserinde yukarıdaki bilgiler dışında gemide ve uğradığı kıyı bölgelerinde dikkat çeken yerel ürünlere dair gözlemlerini kayıt altına almıştır. Balığa ve içecek suya ek olarak eserde geçen diğer ürünler metinde aşağıdaki gibi geçmektedir.

- "Kayalarda bal yaparlarmış gani" (1973a: 95).
- "Bildin artık o azizin halini/ Dinle şimdi o ilde yemek ahvalini/ Cevz-i Hindi hem pirinç çoktur ey yâr/ Bütün halkı onu yer leyl-i nehâr/ Zeyf gibi bir yağ vardır orada" (1973a: 101).
- "Hattâ her birine kendi rahatları için, korkudan ekmek ve yiyecek vermekte tereddüt etmezler." (1973a: 130).
- "Buradan buğday yüklerler." (1973a: 134).
- "Akarsuları nar ve turunç bahçeleri olan bir köydür." (1973a: 141).
- "O veli hürmetine şimdi bile her geçen gemi denize bir miktar peksimet atar" (1973a: 148).
- "… ve üzüm yükletirler" (1973a: 157).
- "Bu bucakta su lâzım olursa, bir büyük incir ağacı vardır" (1973a: 162).
- "Dağdan ağaç keser, mertek yonarlar ye âhû pastırması yaparlar. Şimdi Anadolu'dan İslanköy halkı tüfeklerle gelip bir iki ay kalarak pek çok geyik pastırması yapar, götürür ve satarlar" (1973a: 180).
- "Turunç, limon ve birçok çeşitli meyve yetişir." (1973a: 209).
- "Gemiler gelip limon, turunç, portakal ve incir yükleyip yollarına devam ederler." (1973b: 12).
- "Şeker fabrikaları da çoktur. Şimdiki halde ada İspanya Beyine tabidir." (1973b: 43).
- "Şehrin etrafı hep şeker kamışlığıdır" (1973b: 129).
- "Çünkü burada hurma ağacı pek çoktur. Adanın Arapları hep hurma ile dirilirler" (1973b: 182).
- "Oradan her yıl gemiler gidip tuz yükletirler" (1973b: 278).

Yukarıdaki örnekler basit bir erzak listesi olmaktan ziyade denizcilik kültürünün çok katmanlı yapısını özetleyen folklorik bir belge olarak değerlendirilebilir. Folklorik açıdan bakıldığında bölgeye özgü ürünlerin kayıt altına alınması kolektif deneyimlerle şekillenen ve nesiller boyunca aktarılan yerel bir bilgi birikimini yansıtmaktadır. Bu unsurlar, denizcilerin sadece mekânda yol almakla kalmayıp aynı zamanda ortak erzak temini yoluyla yerel topluluklarla etkileşim kurduğu, yaşanmış bir kültürel sisteme de işaret etmektedir. Aynı zamanda geyik pastırması, bal, şeker ve peksimet gibi ürünlere yapılan vurgu, dayanıklılık,

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

muhafaza ve besin değerinin kritik olduğu uzun yolculuklarda denizcilik mutfağının işlevsel önemini vurgulamaktadır. Bu tür seçimler tesadüfi değil, denizde hayatta kalma konusunda birikmiş pratik bilgilere dayanmaktadır. Bahsedilen ürünlerin çeşitliliği, Akdeniz'in üretim coğrafyasını, ticaret ağlarını ve denizci mutfağının pratik gereksinimlerini yansıtan folklorik bir belge niteliğindedir. Metinde yer alan yemek kültürü ile ilgili unsurlar denizcilik yaşamının günlük gerçeklerinin kültürel gelenek, çevresel koşullar ve uzun mesafeli seyrüseferin lojistik taleplerinin kesişimiyle nasıl şekillendiğini yansıtmaktadır.

2.6. Usta-Çırak İlişkisi Açısından Kitab-ı Bahriye

Türk deniz tarihinin öne çıkan bir figürü olan Kemal Reis hem korsan cephesinde hem de Osmanlı devlet donanması içinde üstlendiği rolünden dolayı tüm Akdeniz'de seyir ve çatışmalara katılarak pek çok deneyime sahip olmuştur. Pirî Reis de amcası olan Kemal Reis'in yanında yetişmiş bir denizcidir. O dönemin denizci olma geleneği Pirî Reis gibi pek çok kişinin de dahil olduğu, kendi içinde usta çırak ilişkisine benzer geleneksel bir yapıyı da kapsamıştır (Sütçüoğlu 2019: 14).

Pirî Reis ile Kemal Reis arasındaki ilişki, Osmanlı denizcilik geleneğinde usta-çırak bağlamının belirgin bir örneğidir. Pirî Reis, denizcilik hayatının büyük bölümünü amcası Kemal Reis'in yanında geçirmiş; tıpkı bir çırağın ustasının yanında kalarak zanaatı beden ve deneyimle özümsemesi gibi denizcilik bilgisini bizzat seferlere katılarak edinmiştir. Denizcilik zanaatının teknik incelikleri öğrenilirken aynı zamanda Ahilik felsefesindeki ahlâk, akıl ve bilim gibi temel değerlerinin de usta-çırak ilişkisiyle nesilden nesile aktarıldığı görülmektedir.

Kitabın kullanım amacı denizcilere ve kaptanlara yol göstermektir. Pratik öğretimin ürünü olan bu kitap bir halk bilimi nesnesi olarak hem sözlü ve uygulamalı bilgiyi sistematize etmekte hem de usta-çırak aktarımında yazılı belge niteliği taşımaktadır. Pirî Reis geniş coğrafyadaki deniz bilgilerinin bir haritaya sığmayacağını, sığsa bile gemide kullanılmak için çok büyük olacağını dile getirdikten sonra denizcilik bilgisinin özetlenerek verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ardından kendisinin, bu sorunu aşmak için belirli bir yöntem (usul) geliştirdiğini vurgulamış; bu yöntemi bilen denizcilerin, söz konusu yerleri daha önce hiç görmemiş olsalar bile, yalnızca Kitab-ı Bahriye'de anlatılanlara uyarak güvenle seyir yapabileceklerini, böylece Allah'ın yardımıyla işlerinin kolaylaşacağını ve ayrıca bir kılavuza (yerel rehbere) ihtiyaç duymayacaklarını dile getirmiştir (1973a: 28-29).

Pirî Reis'in bilgi aktarımındaki konumu, Ahilik ve lonca geleneklerindeki "ahlâk", "akıl", "bilim" ve "çalışma" disiplinlerinden oluşan silsile ile doğrudan örtüşmektedir. Bu zincirleme yapı, adayın hem mesleki hem de manevi olgunluğa erişmesini sağlayan sistematik bir eğitim modelidir. Ancak Pirî Reis bu silsilenin halkası olmakla kalmamış onu dönüştürmüştür. Kemal Reis'ten aldığı sırrı ve kendi edindiği bilgileri her denizcinin anlayabileceği açık ve sistematik bir bilgiye dönüştürerek Kitab-ı Bahriye'ye aktarmıştır. Böylece Pirî Reis usta-çırak ilişkisinin mekânsal sınırlılığı ortadan kaldırmıştır. Bilgi, belirli bir

ustanın yanında olmayı gerektirmekten çıkıp metne bağlanan, zamana ve mekâna direnen kalıcı bir mirasa dönüşmüştür.

Kitapta sürekli olarak rehberlik, uyarı, yönlendirme yapılmakta; bölgeye ait bilgiler, limanlara giriş, rüzgâr-sığlık analizi, nişanlar, gemi tipine göre demirleme/bağlama gibi bilgiler "nasıl yapılır" formunda verilmiştir. Bu bağlamda kitaptaki bilgiler -yazılı olsa da- tıpkı ustadan çırağa verilen talimatlar gibi öğretici bir işlev üstlenmektedir. Pirî Reis'in eserinde bunu doğrudan belirten ifadeler de bulunmaktadır. Deniz bilgisini soyut kuramdan ziyade deneyim, sezgi ve ahlâk bileşimi olarak tanımlayan Pirî Reis, denizi dilsiz bir ilim olarak gördüğünü ve ancak kendini ehline açtığını "Denizler her zaman korkunç yerlerdir / Bilgisiz olanın içini eritir / Çünkü ehli olan bilir durumu / Ehli anlar bu işi iğri veya doğru / Ehli bilir hatayı ve sevabı / Cahil olan ne bilir bu fenni âbı / Eğer sezişin varsa ey yâr / Bu, derya ilimdir gayetle ayâr / Denizler bil dilsiz ilmidir şu dehre benzer / Onların tortusu bir zehre benzer." sözleriyle ifade etmiştir (1973a: 35).

Deniz ehlinin hangi niteliklere sahip olması gerektiğini de "Şimdi, ehil ona derler ki daim / Denizin ilmile olmalı kaim / Gerekleri, gerekmezden görmeli / Sormadan kimseye yolun bilmeli / Her kimki bilgiyle amel ederse / Gemici o olur, yolun giderse." şeklinde sıralayan Pirî Reis devamında bu ehilliğin bir iki sözle olmayacağını, gemicinin ölçülerinin "Denizlerde gözü açık olur anın/ İşte budur bu lâzım yüzünün ağı/ Gelince fırtına bulur konağı/ Gemisini kurtarıp bulur huzuru/ Ki çektirmez gemisine o zoru…" olduğunu belirtmiştir (1973a: 35).

"Halin Anlatılışı" kısmında deneyimsel deniz bilgisini ahlaki bir çerçeveye yerleştirilmiş; bilginin yalnızca teknik ustalık olmadığını aynı zamanda tevazu, doğruluk ve iyilik meselesi olduğu kaleme alınmıştır. Bu bölümde Pirî Reis bir gemicinin/kaptanın nasıl olması gerektiğini aktarmıştır. Bölümün bir kısmı şu şekildedir:

"…
O bütün mevsimlerin halini bilmelidir
Ayın gökte yürüyüşünü öğrenmelidir.
Kalplerin kapılarını açmayı
Hem bilmeli askeri hoş kullanmayı
Başladığı her işi bitirmeli
Hareketlerini şerefli göstermeli
İyilik yapma isteğile tanınmalı
Sanı her yerde iyi anılmalı
Hırs ve tamahtan olmalı cüda
…" (1973a: 36-42).

Pirî Reis, Kitab-ı Bahriye'de denizcilik bilgisinin sadece teknik ile ilgili olmadığını usta-çırak geleneğine dayanan, derinden ilişkisel ve etik bir süreç olduğunu göstermektedir. Pirî Reis'in, Kemal Reis'in yanında aldığı eğitimin sadece bilgi olarak aktarılmadığı Ahilik geleneği gibi lonca temelli eğitim sistemlerinin kalbinde yer alan, somutlaştırılmış, deneyimsel

öğrenme türünü örneklemektedir. Bu çerçevede çırak sadece bir dizi beceri edinmekle kalmamakta; alçakgönüllülük, dürüstlük, sorumluluk ve sağlam muhakeme yeteneğini kapsayan ve mesleki yeterlilikten ayrılamaz olan kapsamlı bir etik anlayışı içselleştirmektedir. Ancak Pirî Reis'i farklı kılan, bu geleneğin ötesine attığı dönüştürücü adım olmuştur. Denizcilik bilgisini fiziksel yakınlığa ve sözlü aktarıma bağlı olmaktan çıkaran Pirî Reis, bu birikimi yazılı hale getirerek sadece ustasının yanında yelken açabilenlerin değil tüm denizcilerin erişebileceği metin tabanlı bir yapıya dönüştürmüştür. Bunu yaparak usta-çırak ilişkisini tanımlayan mekânsal sınırı etkili bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Sözlü halk bilgisinden kurumsallaşmış yazılı kültüre geçişte önemli bir unsuru temsil eden Kitab-ı Bahriye, Osmanlı denizcilik topluluğunun entelektüel ve etik oluşumunda temel bir belge olarak konumlanmıştır.

Sonuç

Türklerin 11. yüzyılda Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte denizle kurdukları ilişkinin yalnızca pratik bir uyum süreci olmadığını, aynı zamanda sistematik bir bilgi üretimine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu tarihten itibaren Selçuklu ve özellikle Osmanlı döneminde denizcilik alanında önemli bir bilgi birikimi oluşmuştur. Bu süreçte denizcilik, yalnızca teknik bilgi ve maddi unsurlarla sınırlı bir alan olarak kalmamış; denizle kurulan ilişkinin anlamlandırıldığı, kolektif hafızada yer bulan ve kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bir birikimi de ifade etmiştir. Denizle temas eden toplulukların deneyimleri, zamanla sözlü anlatılar, inanç sistemleri ve sembolik ifadeler aracılığıyla kültürel bir dile dönüşmüş; böylece denizcilik, gündelik yaşamın ve düşünsel dünyaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu kültürel boyut, denizle ilgili folklorik unsurların incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Folklorcular tarafından kara temelli bir anlayış benimsendiği için deniz kültürü nispeten az incelenen bir alan olmuştur. Her ne kadar karada üretilen unsurlar ile denize ait folkloru oluşturulsa da bu folklor Türklerin deniz ile ilgili pratiklerini, inanışlarını ve anlatıların kültürel yapıdaki yerini anlamak açısından önemli alanlar sunmaktadır. Denizcilik, ekonomik ya da askerî bir faaliyet olmakla birlikte aynı zamanda dünya algısının, sözlü edebiyatın, mitik yorumların, gelenek-göreneklerin ve ritüellerin üretildiği kültürel bir zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kitab-ı Bahriye, deniz kültürüne ait folklorik unsurların özgün bir belge niteliğini taşımaktadır. Sözlü kültürün tarih yazımına nasıl dahil edildiğini gösteren Kitab-ı Bahriye, geniş coğrafyalar boyunca farklı topluluklarla etkileşime geçen denizcilerin aktardığı rivayetleri, yerel hikâyeleri, kutsal mekânlara ilişkin anlatıları ve denizle ilişkili söylenceleri barındırması bakımından önemli eserlerden biridir.

Sonuç olarak bu çalışmada Kitab-ı Bahriye'nin yalnızca bir seyir ve coğrafya kitabı olmadığı; denizcilik folklorunun deniz bilgisini, sözlü kültür ürünlerini, ritüel ve inançları, yeme-içme kültürünü, ekolojik bilgisini ve usta-çırak ilişkisini sistematik biçimde belgeleyen çok katmanlı bir kültürel kaynak olduğu ortaya konulmuştur. Metin, teknik denizcilik

bilgisini aktarırken bunu büyük ölçüde deneyime dayalı, sözlü ve usta-çırak geleneğine özgü anlatım biçimleriyle kurmakta; bu yönüyle yazılı kültür içinde denizci hafızasının bir araya getirilmesini/derlenmesini temsil etmektedir.

Kaynakça

Alpagot, Haydar ve Fevzi Kurdoğlu. 2002. "Mukaddime". *Kitabı Bahriye*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ayverdi, İlhan. 2010. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.

Bali, Aslı. 2024. *Türk Halk Edebiyatında Deniz Metaforu*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Bayat, M. 1988. *Kitab-ı Bahriye Pirî Reis*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Beck, Horace. 1977. *Folklore and the Sea*. Middletown: Wesleyan University Press.

Bostan, İdris ve Salih Özbaran. 2009. *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.

Bostan, İdris. 2007. "Pîrî Reis". ss. 283-285 içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Ceran, İsmail. 2009. "Sebte". ss. 258-260 içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi.* C. 36. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Farajova, Malahat. 2011. "Gobustan Rock Art Cultural Landscape". *Adoranten*: 41-66. https://www.rockartscandinavia.com/images/articles/malahat_a11.pdf

Gül, Mustafa ve Mustafa Balcıoğlu. 1990. "Anadolu Selçuklularında Denizcilik Faaliyetleri". *Ondokuz Mayis University Journal of Education Faculty* 5(1): 61-68. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188208

Gülenç, İlyas. 2009. "XXI. Yüzyılda Küresel Türk Deniz Gücü Model Tanımlaması", Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Homeros. 2008. *İlyada*. İstanbul: Can Yayınları.

Homeros. 2014. *Odysseia*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İlgürel, Mücteba. 2001. "Osmanlı Denizciliğinin İlk Devirleri". *Belleten* 65 (243): 637-654. https://doi.org/10.37879/belleten.2001.637

İnan, Abdülkadir. 1992. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnan, Ayşe Afet. 2020. *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri-Amerika'nın En Eski Haritaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kennedy, Paul. 1991. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Koca, Fatma Yasemin. 2004. "Piri Reis Eserlerinin Coğrafya Eğitimindeki Yeri ve Önemi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Köksal, Hasan. 1996. "Türk Düğünlerinde "Saçı" Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler". *Bilig (Bilim ve Kültür Dergisi)* 1: 75-81. https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3708-published.pdf

Ocak, Ahmet Yaşar. 1985. *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

Özdemir, Nebi. 2024. "Uluslararası Deniz ve Sahil Kültürü Araştırmaları ve Kültürel Ekolojik Hareketler". Mehmet Naci Önal ve Nebi Özdemir (Ed.), ss. 159-180 içinde *Uluslararası Deniz ve Kıyı Folkloru Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

Pirî Reis. 1973a. *Kitab-ı Bahriye-Denizcilik Kitabı Birinci Cilt*. Yay. Haz. Yavuz Senemoğlu. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Pirî Reis. 1973b. *Kitab-ı Bahriye-Denizcilik Kitabı İkinci Cilt*. Yay. Haz. Yavuz Senemoğlu. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Sakaoğlu, Saim. 1980. *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları

Sarıcaoğlu, Fikret. 2002. "Kitab-ı Bahriye". ss. 72-75 içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 26. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Sütçüoğlu, Okay. 2019. *Piri Reis'in Gemileri Rönesans Sanatına Meydan Okuma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Thorkelsson, Jón. 1899. *Þjóðsögur Og Munnmæli. Nýtt Safn*. Reykjavík: Sigfús Eymundsson.

Turan, Osman. 1971. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

Türkmen, Fikret ve Mustafa Cemiloğlu. 2009. *Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkmen, Fikret, Nail Tan ve M. Mete Taşlıova. 2014. *Âşık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldırım, Dursun. 1989. "Sözlü Gelenek Kültürü". *Millî Folklor*, 1: 6-7. https://millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=1&Sayfa=6

Yılmaz, Timur. 2011. *Âşıklardan Halk Hikâyeleri I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yurdaydın, Hüseyin G. 1952. "Kitâb-ı Bahriyye'nin Telifi Meselesi", *DTCFD* X/1-2: 143-146. https://makale.isam.org.tr/handle/123456789/150458

Zhukov, Konstantine. 2007. "Pîrî Reîs'in 'Kitâb-ı Bahriye'si Işığında 'Umur Paşa Destanı'". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22(1): 249-253. https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/article/68904

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610